

Wstęp

Niniejsza książka stanowi podsumowanie ogólnopolskiej konferencji studenckiej *Koniec sekularyzacji w Europie?*, która odbyła się 7 kwietnia 2006 roku w Krakowie. Tematyka konferencji dotyczyła sekularyzacji – rozumianej zarówno jako rzeczywisty proces społeczny, jak i zestaw teorii naukowych, służących do opisu i zrozumienia społecznego świata. Głównym celem konferencji było przedstawienie tego procesu z wielowymiarowej, interdyscyplinarnej perspektywy: socjologicznej, antropologicznej, filozoficznej oraz historycznej. Zainteresowanie tematem ze strony studentów, specjalistów socjologii religii oraz audytorium przerosło pierwotne oczekiwania organizatorów – zagadnienia związane z istnieniem, rozwojem i wpływem religii na współczesne społeczeństwa europejskie okazały się bowiem istotne i inspirujące poznawczo dla bardzo dużej liczby osób. Znaczną rolę odegrał również kontrowersyjny tytuł konferencji, gdyż odpowiedź na pytanie o koniec sekularyzacji na najbardziej zsekularyzowanym kontynencie świata nie jest jednoznaczna. Jak pisze w wykładzie inauguracyjnym profesor Janusz Mariański, we współczesnej Europie współistnieją procesy zeświecczenia i desekularyzacji, a przyszłość jest coraz trudniejsza do przewidzenia.

Teza o erozji religii obecna jest w dyskursie naukowym od lat sześćdziesiątych XX wieku, kiedy to Thomas Luckmann, Peter L. Berger i wielu innych badaczy socjologii religii propagowało pogląd, zgodnie z którym procesy modernizacyjne oraz różnicowanie się sfery społeczno-kulturowej są przyczynami daleko idącego osłabienia znaczenia i minimalizowania obecności religii w życiu społecznym. Zgodnie z tą tezą, społeczeństwa europejskie są już w dużym stopniu zlaicyzowane, a religia jest stopniowo przenoszona do prywatnej sfery życia jednostek. Z drugiej strony, od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku coraz bardziej widoczne stały się procesy desekularyzacji oraz deprywatyzacji religii. Znaczącym przejawem dokonujących się na całym świecie przemian religijności jest wzrost znaczenia ruchów ortodoksyjnych i tradycjonalistycznych oraz walka religii o własne miejsce w sferze publicznej.

Poruszone zagadnienia wywołały burzliwą reakcję, doprowadzając zgromadzonych na konferencji uczestników do podziału na krytyków oraz zwolenników paradygmatu sekularyzacyjnego. Ci pierwsi powoływali się na zmiany w sferze religijności i moralności tak poszczególnych jednostek, jak i całych społeczności. Ci drudzy dostrzegali natomiast pozytywne skutki rozdziału Kościoła od państwa, wydobywania instytucji kulturowych i społecznych spod władzy religii oraz rozwoju pozakościelnych form organizacji.

Konferencja *Koniec sekularyzacji w Europie?* dowiodła, że religia we współczesnym świecie nadal odgrywa istotną rolę. Przyjęta przez uczestników spotkania perspektywa socjologii religii okazała się inspirująca i odkrywczą – wiele zjawisk pozornie odległych od sfery religijnej, takich jak kultura popularna, dyskurs polityczny czy

psychobiologiczne cechy człowieka, dzięki tej perspektywie zyskało nowe wyjaśnienia, nowe konteksty i szerokie pole do dalszych analiz. Dlatego też zdecydowaliśmy o wydaniu „plonów” konferencji w formie książkowej, licząc przede wszystkim na możliwość dotarcia do szerszej grupy potencjalnych odbiorców. Poprosiliśmy także autorów najlepszych referatów o rozwinięcie zawartych w nich przemyśleń – tak, aby w ostatecznej wersji artykułów mogła znaleźć się odpowiedź na pytania zadawane w trakcie i po wystąpieniach, na oceny współuczestników oraz recenzentów. Szeroki zakres tematyczny konferencji pozwolił autorom tekstów na swobodny wybór najbardziej interesujących ich problemów: od ewolucyjnych i sekularyzacyjnych teorii religii, poprzez sytuację Kościoła katolickiego w Polsce, aż po polityczno-religijną analizę islamu jako zjawiska społecznego.

W prezentowanych w publikacji tekstach wyraźnie również widać osobiste zainteresowanie autorów, wyrażające się między innymi w poznawczej dociekliwości oraz w dążeniu do zrozumienia i wyjaśnienia rozgrywających się na naszych oczach procesów przemian współczesnego świata. Jak w recenzji wydawniczej ujął to prof. dr hab. Hieronim Kubiak:

„(...) lektura ich tekstów przekonuje, że zajmują się oni wybranymi przez siebie zjawiskami i procesami nie pod presją modnych lektur, tzw. prądów intelektualnych, konfrontacji politycznych itp., lecz pod wpływem osobistych potrzeb: egzystencjalnych, poznawczych i aksjologicznych. Prezentowane przez autorów opisy i wyjaśnienia dowodzą ich solidnego przygotowania – empirycznego i teoretycznego – do opisu, wielopłaszczyznowego wyjaśnienia oraz prognozowania zjawisk i procesów dziejących się *hic et nunc*. Kreślony przez nich obraz wygląda po prostu rzetelnie!” (Kubiak, rec. wydawnicza, s. 2).

Książkę otwiera zapis panelu prowadzonego przez prof. dr hab. Irenę Borowik, socjologa religii, w którym uczestniczyli uznani specjaliści z różnych dziedzin: prof. dr hab. Andrzej Flis, socjolog kultury, prof. dr hab. Janusz Mariański, socjolog moralności i religii, oraz red. Adam Szostkiewicz, dziennikarz specjalizujący się w tematyce religijnej i zagranicznej. Zaproszeni goście mieli przedstawić swoje poglądy na temat trzech zagadnień: (1) Jakie są perspektywy chrześcijaństwa?; (2) Co do Europy wnosi islam? oraz (3) Co Europa wnosi na światową scenę religijną? Mimo że dyskutanci znacząco różnili się w ocenach obecnej sytuacji religii, byli zgodni co do jednego: proces sekularyzacji w Europie wciąż trwa, choć można zauważyć również coraz silniejsze tendencje przeciwne. Ich przykładem jest ekspansja islamu w krajach zachodnich oraz jej konsekwencje dla religijności europejskiej, a także wzrost poziomu zindywidualizowanych wierzeń w rzeczywistość nadprzyrodzoną.

Dalszą część książki, poświęconą wystąpieniom poszczególnych referentów, otwiera wykład prof. dr hab. Janusza Mariańskiego, zatytułowany *Religijność europejska między sekularyzacją a desekularyzacją*. Autor udowadnia w nim, że rzeczywistość społeczna jest znacznie bardziej skomplikowana niż jakiekolwiek teorie naukowe, i że w tym samym czasie w Europie istnieją zarówno tendencje sekularyzacyjne, jak i desekularyzacyjne. Te pierwsze dotyczą przede wszystkim zinstytucjonalizowanych form religii – Kościołów, organizacji i wyznań, te drugie natomiast – religijności prywatnej, wyrażającej się we wzrastającym „zapotrzebowaniu na duchowość”.

Wystąpienia studentów zostały podzielone na trzy części tematyczne: pierwsza, zatytułowana *Sekularyzacja – rzeczywistość czy wymysł naukowców?*, zawiera artykuły

poświęcone analizie szeroko rozumianych teorii sekularyzacji i prywatyzacji religii. Otwiera ją tekst Piotra Prokopowicza pod intrygującym tytułem *Czy Bóg może umrzeć?*, opisujący naturalistyczną koncepcję religii. Autor przedstawia w nim ewolucyjne teorie powstania uniwersalnej potrzeby wiary w rzeczywistość nadprzyrodzoną. Koncepcji tych używa do wyjaśnienia zjawiska zmniejszania się udziału Europejczyków w instytucjach religijnych przy niezmiennym poziomie indywidualnej, szeroko rozumianej religijności.

Artykuł autorstwa Aleksandry Rokickiej, zatytułowany *Miedzy sekularyzacją a prywatyzacją religii*, poświęcony jest analizie najbardziej wpływowych koncepcji nurtu sekularyzacyjnego: teorii Petera L. Bergera, Thomasa Luckmanna, José Casanovy oraz Daniele Hervieu-Leger. Autorka udowadnia, że teorie te nadal mogą być z powodzeniem stosowane do wyjaśniania różnorodnych zjawisk współczesnej religii, zarówno na poziomie kultury masowej (literatura, kino), jak i kultury narodowej (religijnie nacechowany nacjonalizm).

Ostatni tekst części pierwszej, *Wiara bez przynależności czy przynależność bez wiary?* Grace Davie i Steve Bruce o przemianach religijności autorstwa Łukasza Krzyżanowskiego, prezentuje zestawienie wybranych tez obecnych w myśli dwójki brytyjskich socjologów religii – Grace Davie i Steve’a Bruce’a. Przyjęte przez nich stanowiska, które w skrócie można scharakteryzować jako „wierzę, ale nie praktykuję” lub „praktykuję, ale nie wierzę”, autor odnosi do analizy życia religijnego społeczeństwa polskiego.

Druga część publikacji zatytułowana została *Sekularyzacja we współczesnej Polsce*. Rozpoczyna ją tekst Macieja Rybickiego *Fundamentalizm religijny w Polsce jako zjawisko desekularyzacyjne*. Autor wychodzi od szeroko zakrojonej analizy zjawiska fundamentalizmu religijnego, by następnie skupić się na jego dwóch polskich przejawach – odwołującym się do tradycyjnej, ludowej religijności środowisk Radia Maryja, a także – obecnym w polskiej polityce nurtem katolickiego integralizmu. Istnienie tych środowisk jest według autora przejawem tendencji desekularyzacyjnych w polskim społeczeństwie.

Witold Kieńc w artykule zatytułowanym *Dominacja Kościoła katolickiego – czynniki trwania i zmiany w perspektywie teorii pól społecznych Pierre’a Bourdieu* podejmuje problematykę hegemonii Kościoła katolickiego w Polsce. Teoretyczne rozważania nad religijnością Polaków pozwalają autorowi postawić śmiałą hipotezę, iż sekularyzacja i radykalizacja religii to procesy praktycznie w Polsce nieobecne. Uzasadniając swoją tezę, autor przedstawia różne wymiary aktywności Kościoła w jednym z pól społecznych, jakim jest pole religijne.

Artykuł Justyny Wójtowicz, *Prywatyzacja religii a pokolenie JP II*, stanowi natomiast próbę analizy wpływu przebudzenia religijnego po śmierci Jana Pawła II na zachodzące w Polsce procesy sekularyzacji i prywatyzacji religii. Autorka bada treść dyskusji internetowych prowadzonych przez osoby wierzące na temat pokolenia JP II. Dochodzi do wniosku, że fenomen ten niekoniecznie świadczy o wzroście tradycyjnej religijności w młodym pokoleniu, ponieważ większe znaczenie ma dla nich osobisty autorytet zmarłego papieża niż dogmatyka Kościoła katolickiego.

Trzecia część wystąpień studentów, poświęcona zagadnieniom istnienia, ekspansji i sekularyzacji islamu w krajach europejskich, nosi nazwę *Islam w Europie*. Część tę

otwiera artykuł *Islam a społeczeństwo otwarte* Pawła Dąborowskiego i Piotra Kapłona. Autorzy stawiają w nim wiele pytań na temat współczesnego islamu i jego funkcjonowania we współczesnych społeczeństwach. Przyjmując za punkt wyjścia koncepcję Karla Poppera, zastanawiają się, jak islam może funkcjonować w ramach „społeczeństwa otwartego”. Stwierdzają, że

„islam ma w sobie wiele cech społeczeństwa zamkniętego i jego funkcjonowanie w ramach otwartych społeczeństw Zachodu [...] stanowi wyzwanie dla wszystkich zaangażowanych stron” (Dąborowski, Kapłon, 2007).

Marta Warat w tekście zatytułowanym *Społeczeństwa muzułmańskie a procesy sekularyzacji* ogniskuje uwagę przede wszystkim na instytucjonalnym wymiarze islamu, jego manifestacji w przestrzeni społecznej oraz roli *ummy* – wspólnoty religijnej. Analizując ideę świeckości w cywilizacji islamskiej, autorka wskazuje na jej zewnętrzny, będący wynikiem kolonialnej ekspansji, charakter. Porównując wspólnoty muzułmańskie w Europie oraz w krajach takich jak Turcja czy Iran, podkreśla ona znaczną rolę islamu w definiowaniu świata społecznego i tożsamości wyznawców Allaha.

W zamykającym konferencję artykule *Czy sekularyzacja „nowych” Brytyjczyków? Religijność mniejszości etnicznych pochodzenia imigracyjnego w Wielkiej Brytanii* Karolina Łukasiewicz analizuje przemiany religijności brytyjskich mniejszości etnicznych, zwłaszcza Sikhów i muzułmanów, pod wpływem procesów związanych z dążeniem do zachowania własnej kultury i tożsamości. Ich zakres zależy m.in. od wagi przypisywanej przez daną grupę integracyjnym funkcjom religii i warunków instytucjonalnych, w których funkcjonuje dana grupa.

Na zakończenie pragniemy podziękować osobom, którym zawdzięczamy pomoc przy wydaniu tej publikacji. Dziękujemy Autorom i Uczestnikom panelu za przyjęcie zaproszenia do udziału w konferencji oraz pomoc w przygotowaniu książki. Dziękujemy Pani Profesor Irenie Borowik za pomoc i rady, bez których zorganizowanie konferencji byłoby niemożliwe, a także Panu Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi za nieustające wsparcie, cenne uwagi i sugestie zamieszczone w recenzji tej pracy. Dziękujemy również za pomoc Katarzynie Zielińskiej, której wnikliwe uwagi bardzo ułatwiły nam pracę. Szczególne słowa wdzięczności za finansowe wsparcie tej książki należą się Towarzystwu Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Fundacji Studentów i Absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego „Bratniak”.

Aleksandra Rokicka
Marta Warat
Piotr Kapłon